Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»

Приложение 1
к АООП ООО

Утверждаю
Директор ГБОУ «С(к)ОШИСС имени В.Ш.Дагаева»
_______________/ Ч.А.Гайрабеков/
Приказ № 80 от _30 08_ 2024 г.

Рабочие программы
по учебным предметам основного общего образования
5-10 классы
(слабовидящие)
2024 - 2025 учебный год

ДОКУМЕНТ ПОДПИСАН
ЭЛЕКТРОННОЙ ПОДПИСЬЮ

Сертификат: 2D9961C1167822A7E76758B3D82425BF
Владелец: Гайрабеков Чингизхан Аюбович
Действителен: с 12.04.2024 до 06.07.2025

Государственное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Специальная (коррекционная) общеобразовательная школа-интернат
для слепых и слабовидящих имени В.Ш.Дагаева»

Рабочая программа
по учебному предмету «Чеченский язык»
8 «В» класс
для обучающихся с умственной отсталостью (интеллектуальными нарушениями) с учетом психофизических особенностей слабовидящих обучающихся
(вариант 1)
2024-2025 учебный год

Составитель:
Мучуева Малика Ахлудиевна
учитель

Довзийтаран кехат

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан йукъара характеристика

Белхан программа «Нохчийн мотт» 8- чу классашна х1оттийна коьртачу йукъарчу Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца дог1уш, т1еч1аг1дина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран бух т1е а тевжаш г1уран беттан 17 –чу дийнахь 2010-чу шарахь №1897 йолуш, АООП ООО ГБОУ «С(к)ОШИСС В,Ш, Дагаевн ц1арахчу» б1аьрса г1ийлачу дешархошна лерина, х1оттийна ФАОП ООО ОВЗ, т1еч1аг1дина министерствон омрица коьртачу йукъара дешаран лахьанан беттан 24-чу дийнахь 2022 ш. №1026 а йолуш, ФРП-ца а йог1уш.

Программа хIоттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хIинцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехьажийна йолу дешаран предметан белхан программа хIоттош, методически гIо-накъосталла даран Iалашонца.

Белхан программо хьехархочун таро хуьлуьйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процессехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хIинцалера некъаш кхочушдан;(кхин дIа – ФПДС КЙД);

билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Iаморан коьчал карайерзорхьама йалийнчу дешаран гIуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечйан.

2) Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукъара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушйар.

Нохчийн меттан программа лерина йу коррекционни дешаран учрежденина, заь1апчу берашна (б1аьрса г1ийлачу). Программа нисйина, дешаран сахьташ декъна ду урокийн коьчалшка берийн шерашка хьаьжжина.

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функциональни тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллех, суртхIотторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, ойла йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адамашна йукъахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-ойла а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш,
оьздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Iамор тIехьажийна ду дешархочун оьздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, ойлайар, иэс, суртхIоттор, ша кхочушден дешаран гIуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехьажийна бу функциональни говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах ойлайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукъараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гIуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догIуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Iаморан метапредметни, предметни жамIийн ларамехь, Iаморан чулацамехь (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функциональни тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал арахьарчу гIуллакхдарехь: экскурсеш, тематикин мероприятеш, конкурсаш, и. д.кх.

«Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет Iаморан Iалашонаш

Коьртачу йукъарчу дешаран программашца нохчийн мотт Iаморан Iалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукъаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукъараллин уьйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан оьздангалла а практикехь карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар

а, шен къамелехь тайп-тайпанчу грамматически гӀирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гӀуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тӀекаренан хьелашкахь гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гӀирс санна караберзор;

ойланан гӀуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Ӏаморехь дустаран, анализан, синтезан, жамӀдаран, тайпанашка дӀасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дӀахӀитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функциональни говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехь йолчу текстийн чулацам тидаран, царах кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьӀнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гӀуллакххах, йукъарчу маьӀнех, маьӀнин дӀахӀоттамах, авторан коммуникативни Ӏалашонах, меттан гӀирсийн гӀуллакххах кхетаран кепаш карайерзор.

Дешаран планехь «ненан мотт (нохчийн)» дешаран

Предметан меттиг

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догӀуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Ӏамо декхарийлахь долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Ӏаморна билгалдаькхина :

7 – чу классехь – 68 сахьт (кӀиранахь –2 с.)

«Ненан мотт(нохчийн)»дешаран предметан чулацам

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синъоьздангалле кхачоран гӀирс а.

Литературинматтах лаьцна кхетам.

Мотта,къамела

Монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар; лингвистически темина хаам.

Диалоган тайпанаш: гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар.

Текст

Текстан маьIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн,микротемийн а,абзацийн а,текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гIирсийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехь).

Текстанхаамаш хийцар. Текстан план (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран); текстан коьрта а, коьртаза а хаам; текст схьайийцар.

СуртхIоттор къамелан тайпа санна.

Адаман куьцан суртхIоттор.

ХIусаман суртхIоттор.

Iаламан суртхIоттор.

Меттиган суртхIоттор.

ДарийнсуртхIоттор.

Меттан функциональни тайпанаш

ГIуллакхан стиль. ДIахьедар. Расписка.Iилманан стиль. Дошаман статья. Iилманан хаам.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Билгалдош

Билгалдош къамелан дакъа санна.Билгалдешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш,
синтаксически функцеш. Къамелехь билгалдешан гIуллакх.

БилгалдашоцIердашца бартбар. Мухаллин а,
йукъаметтигаллин а билгалдешнаш. Берта а, бертаза а
билгалдешнаш. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш. Йуьхьанцара дарж. Дустаран дарж. ТIехдаларан дарж.

Билгалдешнаш терахьашца а, классашца а хийцадалар. Билгалдешнийн легар. Билгалдешнаш кхолладаларан некъаш.

Билгалдешнаш морфологически къастор.

Чолхечу билгалдешнийн нийсайаздар.

ТIеэцначу билгалдешнийн нийсайаздар.

Терахьдош

Терахьдош къамелан дакъа санна.Терахьдешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь терахьдешан гIуллакх.

МаьIне хьаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш: масаллин, рогIаллин терахьдешнаш.

ХIоттаме хьаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш: цхьалхе, чолхе, хIоттаман терахьдешнаш. Берта а, бертаза а терахьдешнаш. Масаллин а, рогIаллин а терахьдешнийн легадалар, алар, нийсайаздар. Терахьдешнийн кепаш нийса кхоллайалар.

Гулдаран терахьдешнех нийса пайдаэцар.

Терахьдешнаш морфологически къастор.

Терахьдешнийн нийсайаздаран норма: терахьдешнаш цхьаьна а,
къаьстина а, дефисца а йаздар, терахьдешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

ЦIерметдош

ЦIерметдош къамелан дакъа санна.ЦIерметдешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь цIерметдешан гIуллакх.

МаьIне а, грамматически билгалонашка а хьаьжжина,
цIерметдешнийн тайпанаш. ЦIерметдешнийн легар.
ЦIердешнаш, билгалдешнаш санна легалуш долу цIерметдешнаш. Йаххьийн цIерметдешнаш цIерниг а, лач а дожаршкахь. Йаххьийн цIерметдешнийн (***вай, тхо)*** тайп-тайпана маьIна. ЦIерметдашо цIердашца бартбар.Хаттаран а, йукъаметтигаллин а цIерметдешнийн башхалла.

ЦIерметдешнийн нийсайаздар.

Предложенехь цIерметдешан гIуллакх.

ЦIерметдешнаш морфологически къастор.

Хандош

Хандош къамелан дакъа санна.Хандешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь хандешан гIуллакх.

Инфинитив а, цуьнан грамматически билгалонаш а.
Инфинитиван суффиксаш: ***-а, -о, -ан, -ен, -он.***

Хандешан хенаш. МаьIна а, пайдаэцар а. Карара хан, йахана хан, йогIу хан.

Карарчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

Йахана хан, цуьнан кепаш. Йаханчу хенан кепаш кхоллайалар. Йаханчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

ЙогIу хан, цуьнан кепаш. ЙогIучу хенан кепаш кхоллайалар.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш.

Хандешан терахьашца а, классашца а хийцадалар.

Хандешнаш морфологически къастор (Iамийнчун барамехь).

Дешаран-методически комплект

I. Йуккъерчу йукъардешаран ишколашна лерина нохчийн меттан lаматаш:

1. Овхадов М.А., Махмаев Ж.М., Абдулкадырова Р.А. 5, 6-чуй классашна.
2. Овхадов М.А., Абдулкадырова Р.А. 7-чу классана.
3. Джамалханов З.Д., Вагапова Т.М., Эсхаджиев .У., Овхадов М.Р., Абдулкадырова Р.А. 8 – 9-чуй классашна.

II. Нохчийн меттан lаматашна методически хьехамаш.

III. Диктантийн, изложенийн гуларш. Тайп-тайпана тексташ, тесташ.

IV. Дешаран дошамаш.

V. Белхан тетрадаш.

Коьртачуйукъарчу дешаран тlеrlанехь «ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет карайерзоран кхочушдан лору жамlаш

Личностни жамlаш

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гIуллакхийн цхьааллехь, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъоьздангаллин механлашца, йукъараллехь тIеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догIуш а долуш, цул сов, жамIаша ша-шен
довзарехь, ша-шен кхетош-кхиорехь, ша-шен кхиорехь адаман чоьхьара хьелаш кхолларехь аьтто а бо.

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIаша гайта деза позитивни механлех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепенбуха тIехь а, кхетош-кхиоран гIуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехь а гIуллакхдаран зеделларг совдаккхар, цу йукъахь кху декъахь:

***Граждански кхетош-кхиоран*:**

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакъонаш тIеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакъонаш, маршо, бакъдолу хьашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукъараллин, виначу мехкан, пачхьалкхандахарехь жигара дакъалацар, цу йукъахь нохчийн маттахь йазйинчу литературин произведенешкахь гайтинчу хьелашца дустарехь дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тIецаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукъараллин институташа дечу гIуллакхах кхетар; коьртачу бакъонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукъараллин норманех, нохчийн маттахь йазйинчу литературин произведенешкарчу

масаллийн буха тIехь кхиийнчу поликультурни йукъараллехь адамийн вовшашца йолчу йукъаметтигийн бакъонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гIуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гIо дан гIертар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакъалацар; гуманитарни гIуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

***Патриотическикхетош-кхиоран*:**

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гIуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Iилманца, исбаьхьаллица, тIеман хьуьнаршца, халкъан къинхьегаман кхиамашца, (цу йукъахьисбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукъаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тIаьхьало,хIолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синъоьздангаллин кхетош-кхиоран:

гIиллакх-оьздангалла къасточу хьелашкахь оьздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукъахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткъа иштта оьздангаллин, бакъонийн

норманашка хьаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тIаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукъараллехь лело ца догIу гIуллакхаш адамийн леларан норманашца а,
бакъонашца а цхьаьна ца догIу гIуллакхаш жигара тIецаэцар; шен а, йукъараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жоьпалла а.

Эстетическикхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех,
ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тIеIаткъамах кхетар; зIенан а, ша-шен гайтаран а гIирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а,дуьненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтарегIертар.

Физическикхетош-кхиоран, могашаллин культура а,синхаамийнхьал а кхиоран:

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, дахаран мехаллех кхетар; шен могашаллина жоьпаллехь хилар а, дахаран могашчу кепана тIехьажам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакъонаш ларйар, дIанисйина дешаран а, садаIаран а раж; диллина физически жигаралла); тIаьхьенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар,
наркотикашка марзвалар), физически (а, синIаткъаман а, могашаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тIецаэцар; кхерамзаллин бакъонаш ларйар, цу йукъахь ишколан меттан дешаран процессехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукъараллин, хааман, Iаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукъахь шена зеделлачух кхеташ а, кхин дIа йолу Iалашонаш хIиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тIеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гIирсех нийса пайдаэцар, цу йукъахь нохчийнматтахь йазйинчу литературин произведенешкарчумасалшна тIе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гIалат дала бакъо хилар къобалдар.

Къинхьегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хьажаман практикинхьесапаш (доьзалан, ишколан, гӀалин, мехкан дозанехь) кхочушдарехь жигара дакъалаца тӀехьажам хилар, цу тайпана гӀуллакх дӀадоло, план хӀотто а,ша кхочушдан а хьуьнар хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана къинхьегам а практикехь Ӏамо дог дар, цу йукъахь Ӏамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тӀехь а; къинхьегаме а, къинхьегаман жамӀашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хьашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хьесапийн шен траектори дӀахӀоттор; хиндолчух долу шен хьесапаш схьадийца хаар.

Экологинкхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехь хьесапаш кхочушдархьама йукъараллин а, Ӏаламан а Ӏилманийн декъехь долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хӀоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тӀаьхьалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хьекъале а, нийса а схьаала хаар;

экологин культурин тӀегӀа лакхайаккхар, экологин проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тӀецаэцар, цу йукъахь экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш йовзарца кхиънарш а; Ӏаламна, йукъараллина,технологина йукъахь долчу хьелашкахь гражданина а, хьаштхочо а санна айхьа дан дезачух кхетар; экологин хьажаман практикин гӀуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Ӏилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Ӏаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Ӏаламан а,йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Ӏилманан кхетамийн вайн заманан къепеца гӀуллакхдарехь кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гӀирс санна

карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гIуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тIехьажам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гIертар а.

Дешархо йукъараллина, Iаламан аг1уонан хийцалучу хьолех воларан:

Йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гIуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гIуллакхдарца, ткъа иштта доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш;билггал доцчу хьелашкахь зIе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически гIуллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехь билггал доцчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Iама хаар а, цхьаьна гIуллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза гIуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш къен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хIоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикин, йукъараллин, Iаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Iаткъам бар, Iалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тIаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, Iаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тIаьхьалонийн мах хадо; Iаткъамечухьолан мах хадо, тIеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тIаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хIоьттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гIуллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

Метапредметни жамІаш

1. **Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор**

КоьртамаьІнин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дІасадекъаран ладаме билгало, жамІдарна а, дустарна а бахьанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хьаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дІасадекъа;

низаме хьаьжжина дерг а, цхьаьнацадогІург а къасточу факташкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хьаьжжина дерг а, цхьаьнацадогІург а гучудаккхаран критереш йала;

хІоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Іаморехь бахьанин-тІаьхьалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогІу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамІаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хьесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран варианташ йустуш а, гІолехь вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Коьрталехаман дараш:

хаттарех пайдаэца мотт Іаморехь хааран лехаман гІирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхьаьнацадогІург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лоьхуш дерг а шен лаамехь дІахІотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а

тIечIагIйан;

дарийн алгоритм хIотто, дешаран хьесапкхочушдарехь цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахьанин-тIаьхьалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дIахIитторехь ша хIоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схьаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо; биначу тидаме, талламе хьаьжжина, жамIаш ша кепе дало; схьаэцна жамIаш бакъхиларан мах хадоран гIирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дIа хила тарлуш долу кхиара, тера догIучу хьелашкахь церан тIаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хьелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хьесапе а, йалийнчу критерешка а хьаьжжина, хаамаш лахарехь а, схьакъасторехь а тайп-тайпанчу кепех, гIирсех, жоп дехарх пайдаэца;

тексташкахь, таблицашкахь, схемашкахь белла хаам схьакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамIдан;

чулацамехь болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хьаьжжина, текстан мах хадорхьама а, дешаран хьесапаш
кхочушдаран Iалашонца оьшучу хаамах кхетархьама а ладогIаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хIиттийнчу Iалашонашка хьаьжжина,цхьана йа масех хьостанера хаамаш схьаэцархьама, жамIдархьама,къепе балорхьама маьIнин йешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догIу тIечIагIдаршкаро (цхьа ойла, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гIолехь кеп (текст, презентаци, таблица, схема) ша схьахаржа а, кхочушден

хьесапаш, коммуникативни хIоттаме хьаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикица, церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хьехархочо йеллачу йа ша хIоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор;

хаамаш къепе бало а, эвсараллица дагахь латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни дараш карадерзор

ТIекаре:

тIекаренан хьелашка, Iалашонашка хьаьжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта;диалогашкахь а, дискуссешкахь а, барта монологически къамелехь а,йозанан тексташкахь а ша (шена хетарг) гайта;

тIекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу)гIирсаш бовза, йукъараллин хьаьркийн маьIнех кхета;

къовсаме хьелаш кхолладаларан бахьанаш довза, къовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахь долчух кхета, къамелхочуьнца лараме хила, хьайн дуьхьалонаш оьздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дIайахьарехь йиййцаре йиллинчу темица догIу хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу тIекаренна тIетарна атIехьажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхIотто, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспериментан, талларан, проектан жамIаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Iалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хьаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хIитто.

ЦхьаьнагIуллакхдар:

билггал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а, ша а бен болх гIолехьхиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Iалашо кхочушйарехь вовшашца зIе хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхьаьна гIуллакхдаран Iалашо йуьхьарлаца, цу Iалашоне кхача цхьаьна дараш хIитто: гIуллакх дIасадекъа, барт бан, цхьаьна бечу белхан процесс а, жамI а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамI дан, куьйгалла дан, тIедиллар кхочушдан, муьтIахь хила кийча хилар гучудаккха;

цхьаьна бен болх вовшахтохаран план хIотто, шен гIуллакх къасто (вовшашца зIе хиларан массо а декъашхочунна бакъахьа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш дIасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хьен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцудекъехьлакхарчу жамIашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тIехь ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зIе хиларан декъашхоша шаьш хIиттийнчу критерешца; жамIаш йуьхьанцарчу хьесапцаа, тобанан хIора декъашхочун цу жамIашка кхачоран гIуллакхца адуста, жоьпаллин гуо дIасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушйен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхьамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);

хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хIотто, болчу гIирсашка а, шен таронашка а хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йеллавариантaш тIечIагIйан;

дарийн планша хIотто, иза кхочушйарехь оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жоьпаллатӀеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран,рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран планйало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан а;

гӀуллакхдаран жамӀашка кхачаран (цакхачаран) бахьанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахьанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тӀекаренан Ӏалашонашка а,хьелашка а хьаьжжина, шен къамел нисдан а; тӀекаренан Ӏалашонан а, хьелийн а жамӀ цхьаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тӀехь урхалла даран хьуьнар кхио;

синхаамаш хиларан бахьанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахьанех а кхета, къамелан хьал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тӀеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиверг а гӀалатвала бакъо йолушхиларх кхета;

ша а, кхиберш а,йемал ца беш, тӀеэцар; цӀеначу дагара хила;

гонахарчу дерригенна а Ӏуналла дан йиш цахиларх кхета.

Предметан жамӀаш

7 класс

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синъоьздангалле кхачоран гIирс а санна нохчийн матто дечу гIуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Нохчийн литературинматтах лаьцна кхетам хила.

Мотта,къамела

Дахарехь биначу тидамийн, Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барамехь 6 предложенел кIезиг доцу барта монологически аларш хIитто (монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар); лингвистически темина болчу хаамца къамел дан. Барамехь 2 репликел кIезиг йоцчу диалогехь (гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар)дакъалаца.

Къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин текстаишкаладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара. Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, довзийтаран, Iаморан, лехаман.

Барамехь 40 дашал кIезиг йоцу ладоьгIна йа йешна текст барта схьайийца.

Барамехь 80 дашал кIезиг йоцчу ладоьгIначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хIитто а, царна жоьпаш дала а; барта къамелехь а, йозанан кепехь къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанийн йешначу Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчутекстан барам барам 60 дашал кIезиг хила ца беза; дацдинчу схьадийцарехь – 65 дашал кIезиг хила ца беза).

Къамелан хьелашка хьаьжжина, лексически гIирсаш къасто; шен а, кхечун а къамелан мах хадо, нийсачу а, догIуш долчу а, исбаьхьаллин а дешнех пайдаэцаре терра; маьIнийн дошамех пайдаэца.

Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахь 30 – 40 дешан барам болу текст тӀера схьайазйеш а; 5 – 10 дашах лаьтта дешнийн диктант йазйеш а, хьалха Ӏамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хӀоттийначу 30 – 40 дешан барам болчу йозучу текстан буха тӀехь диктант йазйеш а; бартакъамелехь а, йозанехь а къамелан оьздангалла ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогӀуш; иза къамеланфункциональни-маьӀнинтайпа хиларе хьаьжжина.

Къамелантайп-тайпанчу функциональни-маьӀнинтайпанийн текстийн башхалонаш билгалйаха; къамелан тайпа санна суртхӀотторан башхалонаш билгалйаха (адаман куьцан, хӀусаман, Ӏаламан, меттиган, даран суртхӀоттор).

Текстехь предложенеш вовшахтосу гӀирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчукепийн анализ кхочушйарехь а, къамел дарехь акъамелан функциональни-маьӀнин тайпанех долчу хаарех пайдаэца; шен текст кхолларехь текстан коьртачу билгалонех долчу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционнибашхаллийн маьӀнин анализ йан,микротемийн а, абзацийн а масаллакъасто.

Къамелан тайп-тайпана функциональни-маьӀнин тайпанийн тексташ кхолла (дийцар, адаман куьцан, хӀусаман, Ӏаламан, меттиган, даран суртхӀоттор), книгаш йешарехь, дахарехь зеделлачунна, исбаьхьаллин кхоллараллина тӀе а тевжаш (цу йукъахь барамехь 5 йа цул сов предложенел кӀезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш а; сочиненин функциональни
тайпанца а, жанраца а, темин башхаллица а йогӀуш, барамехь 80 дашал кӀезиг йоцу классехь йазйеш йолу сочиненеш а).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: кхин дӀатекстан чулацам барта а, йозанан а кепехь йухаметтахӀотторан Ӏалашонца йешначу текстан план хӀотто (цхьалхе, чолхе; цӀеран, хаттаран);

ладоьгIначу а, йешначу а текстехь коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схьахаржа а, дешаран гIуллакхдарехь цунах пайдаэца а.

Йеллачу темина презентацин кепехь хаамсхьагайта.

ЛадоьгIначу йа йешначу Iилманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схьагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схьагайта.

Вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш йовзарна тIе а тевжаш, шен тексташ тайан.

Меттан функциональни тайпанаш

Къамелан гIуллакхан стилан, къамелан Iилманан стилан башхалонашбилгалйаха; Iилманан хаам а, дошаманстатья а хIотторан лехамаш бийца; меттан а, жанрийн а тайп-тайпанчу функциональни тайпанех йолчу тексташна анализ йан (дийцар, дIахьедар, расписка; дошаман статья, Iилманан хаам).

Тайп-тайпанчукепийн меттананализ кхочушйарехь а, къамел дарехь а гIуллакхан, Iилманан стилехдолчу хаарех
пайдаэца.

Меттан система

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза. Къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа. Коьрта къамелан дакъош а, церан кепаш а йовза.

Билгалдош

Билгалдешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически гIуллакх къасто; къамелехь цо дечу гIуллакхах кхето; маьIне а,грамматическибилгалонашка хьаьжжина, билгалдешан мухаллин, йукъаметтигаллин тайпанаш къасто.

Цхьаллин а, дукхаллин а терахьехь долчу билгалдешнийн дожарийн чаккхенаш нийса ала а, йазйан а.

Йеллачу морфологически билгалонашка хьаьжжина, билгалдешнаш тайпанашка декъа.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш нийса кхолла.

Билгалдешнаш терахьашца а, классашца а хийца.

1-, 2-чуй легарехь долчу билгалдешнийн оьшуш йолу дожаран кеп, контекстаца хила ма-йеззара, нийса кхолла а, къамелехь цунах пайдаэца а.

Билгалдешнийн дошкхолладаларан норманаш, билгалдешнийн аларан норманаш ларйан.

Билгалдешнашна морфологически къастам бан.

Терахьдош

Терахьдешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто. Масаллин маьIна долчу кхечу къамелан дакъойн дешнех терахьдешнаш къасто. Масаллин а, дакъойн а терахьдешнаш нийса ала а, йаздан а; къамелехь царах тайп-тайпанчу дожарийн кепехь пайдаэца. РогIаллин а, гулдаран а терахьдешнех къамелехь нийса пайдаэца.

ХIоттаме хьаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш къасто.

Терахьдешнаш легадан хаа а, церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн башхаллаш билгалйаха а; Iилманан тексташкахь, гIуллакхан къамелехь терахьдешнех пайдаэцаран башхаллаш,къамелехь цара дечу гIуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Терахьдешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан.

Терахьдешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахь терахьдешан
башхаллех кхета.

ЦIерметдош

ЦIерметдешнаш довза; йукъара грамматически маьIна къасто; цIерметдешнийн тайпанаш къасто; цIерметдешнаш легадан хаа;церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн, къамелехь цара дечу гIуллакхан башхаллаш билгалйаха.

Йеллачу морфологически билгалонашка хьаьжжина, цIерметдешнаш тайпанашка декъа.

ЦIерниг а, лач а дожаршкахь йаххьийн цIерметдешнийн масалш дало. Предложенешкахь дацаран а, къастамза а цIерметдешнех пайдаэца.

ЦIерметдешнашна морфологически къастам бан.

Литературин меттан стилаш а, нийсайаздаран норманаш а ларйеш, предложенешкахь цIерметдешнех пайдаэца хаа.

Хандош

Хандешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто; къамелехь цо дечу гIуллакххах кхето.

Хандешан инфинитиван (билгалзачу кепан) грамматически билгалонаш йийца, цуьнан лард схьакъасто.

Грамматически билгалонашка а, маьIне а хьаьжжина, карарчу, йаханчу, йогIучу хенан хандешнаш къасто. Карарчу хенан хандешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан; йаханчу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а. ЙогIучу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш къасто.

Терахьашца а, классан гайтамашца а хийцалуш долчу хандешнех предложенешкахь пайдаэца.

Хандешнашна морфологически къастам бан (Iамийнчун барамехь).

7-чу классан нохчийн меттан тематикин планировании

Раг1	1амочу коьчалан ц1е	Сахьт	Коьрта кхетамашший, хааршший
1	Вайн мотт-вайн бахам. Къамелан дакъош.	1	Матте болу безам шорбар, к1аргбар. Къамелан дакъойх лаьцна йукъара кхетам балар.
2	Текст а, цуьнан башхаллаш а. Текстан коьрта чулацам,маь1нин коьрта дешнаш.	1	Текст а, цуьнан башхаллех а лаьцна кхетам балар. Текстан коьрта чулацам, маь1нин коьрта дешнаш а довзийтар.

3	**Талламан болх «Аьхке».**	1	1амийнарг карладаккхар. Хаарш таллар.
4	Г1алаташ т1ехь болх. Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а. **1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар**.	1	Текстан коьрта билгалонаш а, Текстан къамелан стилаш а йовзийтар.
5	Билгалдош, цуьнан маь1на. Билгалдешнийн тайпанаш.	1	Билгалдош а, цуьнан маь1на а, морфологически билгалонаш а хаар.
6	Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн терахьашца хийцадалар.	1	Билгалдешнийн тайпанаш довзийтар. Билгалдешан кепаш йовзийтар. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш вовшех къасто хаар.
7	Билгалдешнийн классашца хийцадалар.	1	Хаа деза, муьлха билгалдешнаш хийцало классашца, иштта билгалдаккха деза, церан хийцадалар шайца долчу ц1ердешнашца хьаьжжина хилар.
8	**Талламан болх «Воккхастаг Бисолтий, жима Хьамзатий.»**	1	Хаарш таллар.
9	Г1алаташ т1ехь болх. Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар. Муха кхоллало т1ехдаларан дарж, и кхоллалуш долу г1оьналлин дешнаш довзийтар.
10	Билгалдешнийн легарш. Билгалдешнийн кхолладалар,	1	Билгалдешнийн легарш довзийтар. Билгалдешнийн кхолладаларан некъаш довзийтар.
11	Т1еэцна билгалдешнаш нийсайаздар. Билгалдош	1	Хаа деза, билгалдош грамматически къастор бохург х1ун ду. Иза къасторан кеп х1отто хаар, оцу кепаца билгалдош граммматически

	грамматически къастор.		къасто 1амар.
12	**Терахьдош.** Масаллин терахьдешнаш. Рог1аллин терахьдешнаш.	1	Хаа деза, муьлхачу тайпанашка декъало терахьдош, церан хаттарш, цара х1ун гойту. Масаллин терахьдешнаш дукхахьолахь шаьш масала гойтуш долчу ц1ердешнашца цхьаьна лелий хаа а, цхьадолу ц1ердешнаш терахьдешнашца ца лелий хаа дезар. Рог1аллин терахьдешнаш кхолладаларан бакъонаш йовзийтар.
13	Декъаран терахьдешнаш. Гулдаран терахьдешнаш.	1	Декъаран терахьдешнаш къасто хаар.
14	Билгаза-масаллин терахьдешнаш. Эцаран терахьдешнаш..	1	Хаа деза, терахьдош стенах олу, муьлхачу хаттаршна жоп ло. Берийн тидам т1ебахийта беза цуьнан грамматически билгалонашний, кхечу къамелан дакъойн билгалонашний, йуккъехь йолчу башхаллина. Лаамаза а, лааме а долчу терахьдешнех кхетам балар.
15	Декъаран терахьдешнаш къасто хаар	1	Эцаран терахьдешнаш кхолладаларан бакъонаш йовзийтар. Декъаран терахьдешнаш къасто хаар.
16	**Талламан болх „Гуьйре”.**	1	Хаарш таллар.
17	**Г1алаташ то1ехь бох.** Дакъойн терахьдешнаш. Терахьдешнийн х1оттам.	1	Дакъойн терахьдешнаш кхолладаларан бакъонаш йовзийтар. Цхьалхе, чолхе, х1оттаман терахьдешнаш къасто хаар
18	Терахьдешнийн легадалар. Терахьдешнийн нийсайаздар	1	Терахьдешнийн легадаларан некъ бовзийтар.

19	Терахьдешнийн легадалар т1еч1аг1дар.	1	Терахьдешнийн нийсайаздаран бакъонаш хаар.
20	**Ц1ерметдош.** Ц1ерметдешнийн тайпанаш	1	Ц1ерметдешнех кхетам балар.
21	Йаххьийн ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	Ц1ерметдешнийн тайпанаш довзийтар. Йаххьийн ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар.
22	Доладерзоран ц1ерметдешнаш. Дерзоран-доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	Доладерзоран ц1еметдешнаш а, церан легар а хаар.
23	Гайтаран ц1ерметдешнаш. Къастаман ц1ерметдешнаш.	1	Дерзоран-доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церан легар а довзийтар. Гайтаран ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар.
24	Къастамаза ц1ерметдешнаш.	1	Къастаман ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар. Къастамза ц1ерметдешнаш а, церан легар а довзийтар
25	**Талламан болх «Ши к1ант тилар».**	1	Талламан болх йазбарца 1амийнарг талла.
26	**Г1алаташна т1ехь болх** . Дацаран ц1ерметдешнаш. Хаттаран-къаметтигаллин ц1ерметдешнаш.	1	Хаттаран а, йукъаметтигаллин ц1ерметдешнаш а, церан легар а хаар.
27	Ц1ерметдош къастор. **Ц1ерметдашах 1амийнарг карладаккхар**	1	Ц1ерметдош къасто хаар. Ц1ерметдашах 1амийнарг карладаккхар.
28	**Хандош.** Хандешан хенаш.	1	
29	Хандешан билгалза кеп.	1	Хандешан билгалза кеп стенах олу хаар.

30	Хандешан карара хан. Хандешан йахана хан. Хандешан йог1у хан.	1	Хандешан йаханчу хенах кхетам балар.Хандешан йог1у хан. Хандешан йог1учу хенан хандешнаш нийсайаздарх лаьцна кхетам балар.
31	Хандешан йог1учу хенан хандешнаш нийсайаздар.	1	Хандешан карарчу хенах хаамаш балар.
32	Хандешнийн классашца хийцадалар. Хандешнийн терахьдашца хийцадалар.	1	Цхьадолчу хандешнийн классашца хийцадалар довзийтар.Хандешнийн терахьашца хийцадалар довзийтар.Хандешнийн цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш йовзар.
33	**Талламан болх. «Б1аьсте».**	1	
34	**Г1алаташ т1ехь болх**. Хандашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар	1	Цхьадолчу хандешнийн классашца хийцадалар довзийтар.Хандешнийн терахьашца хийцадалар довзийтар.Хандешнийн цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш йовзар.

Нохчийн меттан календарни-тематически хьесап

Раг1	**1амочу коьчалан ц1е**	**Сахьт**	**Хан**	**Карара хан**	**Билгалдаккхар**
1	Вайн мотт-вайн бахам. Къамелан дакъош.	1	05.09		
2	Текст а, цуьнан башхаллаш а. Текстан коьрта чулацам,маь1нин коьрта дешнаш.	1	12.09		
3	**Талламан болх «Аьхке».**	1	19.09		

4	Г1алаташ т1ехь болх. Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а. **1амийнарг карладаккхар, т1еч1аг1дар**.	1	26.09		
5	Билгалдош, цуьнан маь1на. Билгалдешнийн тайпанаш.	1	03.10		
6	Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш. Билгалдешнийн терахьашца хийцадалар.	1	10.10		
7	Билгалдешнийн классашца хийцадалар.	1	17.10		
8	**Талламан болх «Воккхастаг Бисолтий, жима Хьамзатий.»**	1	24.10		
9	Г1алаташ т1ехь болх. Мухаллин билгалдешнийн даржех лаьцна 1амийнарг т1еч1аг1дар.	1	07.11		
10	Билгалдешнийн легарш. Билгалдешнийн кхолладалар,	1	14.11		
11	Т1еэцна билгалдешнаш нийсайаздар. Билгалдош грамматически къастор.	1	21.11		
12	**Терахьдош.** Масаллин терахьдешнаш. Рог1аллин терахьдешнаш.	1	28.11		

13	Декъаран терахьдешнаш. Гулдаран терахьдешнаш.	1	05.12		
14	Билгаза-масаллин терахьдешнаш. Эцаран терахьдешнаш..	1	12.12		
15	Декъаран терахьдешнаш къасто хаар	1	19.12		
16	**Талламан болх „Гуьйре".**	1	26.12		
17	**Г1алаташ то1ехь бох.** Дакъойн терахьдешнаш. Терахьдешнийн х1оттам.	1	09.01		
18	Терахьдешнийн легадалар. Терахьдешнийн нийсайаздар	1	16.01		
19	Терахьдешнийн легадалар т1еч1аг1дар.	1	23.01		
20	**Ц1ерметдош.** Ц1ерметдешнийн тайпанаш	1	30.01		
21	Йаххьийн ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	06.02		
22	Доладерзоран ц1ерметдешнаш. Дерзоран-доладерзоран ц1ерметдешнаш а, церан легар а.	1	13.02		
23	Гайтаран ц1ерметдешнаш. Къастаман ц1ерметдешнаш.	1	20.02		
24	Къастамаза ц1ерметдешнаш.	1	27.07		

25	**Талламан болх «Ши к1ант тилар».**	1	05.03		
26	**Г1алаташна т1ехь болх** . Дацаран ц1ерметдешнаш. Хаттаран-къаметтигаллин ц1ерметдешнаш.	1	12.03		
27	Ц1ерметдош къастор. **Ц1ерметдашах 1амийнарг карладаккхар**	1	26.03		
28	**Хандош.** Хандешан хенаш.	1	02.04		
29	Хандешан билгалза кеп.	1	09.04		
30	Хандешан карара хан. Хандешан йахана хан. Хандешан йог1у хан.	1	16.04		
31	Хандешан йог1учу хенан хандешнаш нийсайаздар.	1	23.04		
32	Хандешнийн классашца хийцадалар. Хандешнийн терахьдашца хийцадалар.	1	30.04		
33	**Талламан болх. «Б1аьсте».**	1	07.05		
34	**Г1алаташ т1ехь болх**. Хандашах лаьцна 1амийнарг карладаккхар	1	14.05		

4. МХГ1Ф (Меттан хаарийн г1ирсан фонд)

Талламан болх№1

«Аьхке»

Аьхке чекхъллалц тхешан школерачу бешахь белхаш бира оха. Тхаьшна къатийначу хесахь копасташ а, помидораш а, наьрсаш а, хохаш а лелийра.

Дешаран шо д1адоладелира. Массо а класс ра шаьш бина болх д1агайта выставкина кечлуш. Цхьаболу хасстоьмаш схьабаьхнера, важаберш схьабохуш бара. Выставка хуьлучу .дийнахь, массо а тайпа хасстом гайта охьабиллина бара. Выставке баьхкинера берийн дай-наной а. Цхьацца хьала а г1оттуш, дешархоша, шаьш хасстоьмаш муха лелийра, дийцира. Школан куьйгалхочо дешархошна баркалла элира.

Талламан болх №2

«Воккха стаг Бисолтий, жима Хьамзаттий»

Бераш доцуш, шаьшшиъ 1аш дара доккха ши стаг; Бисолтий, Селахьаттий. Дечке ваха тохавелла воккха стаг Бисолта. Цуьнан лулахочун Дудин Хьамзат ц1е йолуш к1ант вара 6-чу классехь доьшуш. Хьамзат а вахара Бисолтица хьуьнах. Доккхачу хин йисте д1акхечира и шиъ. Башха кхерам боцуш дехьа велира Бисолтий, Хьамзаттий. Бисолтас дечкийн баххьаш ц1андора. Ткъа Хьамзата ц1андина генаш цхьана метте т1ек1ел доккура. Дашанза дисинчу лайн майданаш т1ехь йолу олхазарийн ларш къестайора Хьамзата.

– Х1ара Хьаьжой байинчу ч1ег1аган , х1ара къоьзачу ч1ег1аган , х1ара мошанан бохуш воккхачу стагана гойтура цо уьш.

Талламан болх №3

«Гуьйре»

Т1екхечира дашо гуьйре. Сийна стигал 1аьржачу мархаша д1алаьцна. Дог1анаш оьху. Олхазарш бовхачу махка д1адахна.

Бес-бесара басарш а карахь, уггаре а хьалха хьуьнах ьйлира Говзанча-Гуьйре.

Шегарчу   басарца доккха сурт   дилла долийра цигахь. Цхьадолу диттийн г1аш, лимонаш санна маждира. Важадерш, хилла кхозучу калакойн 1ежаш санна, ц1ечу басе дерзийна. къ-къарнаш-м ц1арах догуш санна хеталучу дашо басе дерзийра.

Хьуьнан ккъера схьа а ьлла, ирзу т1екхаьчча, наьрт санна лаьттачу къеначу ножа т1е 1оттаелира иза. Курра лаьтташ бара и наж, шен боккхачу куьра т1ера дуькъа г1аш а дегош.

Талламан болх №4
«Ши к1ант тилар»
Деъна са хилира. Гобаьккхина хьун ра лаьтташ. Цхьана а меттехь некъан лар цара гуш.
Ши к1ант ц1ехьа верза лууш вара. Амма муьлхачу аг1ор ваха веза ца хууш, тиллера и шиъ. Мацвелла кийра 1ийжара.
Делкъхан хиллера. Бажа лелла некъаш карийча жимма сапарг1ат даьллера шина к1ентан. Ламанан дежийлашкахь гуш дара жа а, бежнаш а. Дукха гена валале, бетта мохь хезира шина к1антана.

<u>Шеран талламан диктант №9</u>
<u>«Б1аьсте.»</u>
Шолг1ачу дийнахь, кхунна г1о дан ц1ахь сецначу 1абдуллас г1о а деш,нехан бежнаш дажо дигира Ахьмада. Малх дикка лакхабаллалц кхунна г1о деш а 1ийна, шен керт-кехь г1уллакхаш дан д1авахара 1абдулла.Стовн колл олучу меттехь бажа а бажош,б1аьстенна х1инцца самадолуш доллучу 1аламан хазалле а хьоьжуш, гуш долчу суьрто б1аьрганна там хуьлуьйтуш,сапарг1ат даьккхина стеш а,сенъелла йог1у буц а, доллу х1ума серла даьккхина, дох а дина болу къегина схьакхетта малх а.«Кестта хьун а сенлур ,буц лакха а ер ,стоьмаша заза а доккхур ду»,- ойла йора к1анта. Ахьмад х1ума йиъна воллушшехь,кхуьнан б1аьрг кхийтира схьайог1учу шина зудчух.Кхунна девзира шен ненан болар.(М.нусов)